

- для учителя / [под ред. В.А. Татенко, Т.М. Титаренко]. – Киев: Рад. школа, 1989. – 128 с.
25. Турчак А.Л. Попередження шкідливих звичок у старших підлітків засобами фізичної культури: дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01 / Турчак Анатолій Леонідович. – Київ, 1993. – 157 с.
26. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания / К.Д. Ушинский. – Т. 8. – С. 385, 391.
27. Чекалина А.А. Гендерная психология: Учеб. пособие / А.А. Чекалина. – М.: Ось – 89, 2006. – 256 с.
28. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – СПб: Питер; М.: Смысл, 2003. – 2-е изд. – 860 с.

In the article the problem of warning of harmful habits is considered for schoolboys by facilities of psychology-pedagogical literature, the analysis of researches of present literature is conducted, that allowed to come to the conclusions: problem of warning of drunkenness and alcoholism for schoolboys sharply actually and requires operative and concrete measures on its decision, repugnance of the use of alcohol is confirmed with active engaged in a physical culture and sport, forms and methods of work are indicated on their prophylaxis.

Key words: harmful habits, alcoholism, healthy way of life, drug addiction, prophylaxis.

Отримано: 30.12.2009

УДК 159. 922. 27 – 053. 67

І.К. Зубіашвілі

Проблема економічної соціалізації в психології

У статті розглядається сутність процесу економічної соціалізації особистості, а також соціально-психологічна сутність грошей як засобу входження особистості у світ економіки.

Ключові слова: економічна соціалізація, гроші, особистість, світ економіки, соціально-психологічна сутність.

В статье рассматривается сущность процесса экономической социализации, а также социально-психологическая сущность денег как средства вхождения личности в мир экономики.

Ключевые слова: економічна соціалізація, деньги, людина, мир економіки, соціально-психологічна сутність.

У соціальній психології соціалізація є однією із центральних проблем. А в умовах формування ринкової економіки у сучасному українському суспільстві ця проблема у площині економічної психології переломлюється в не менш актуальну проблему економічної соціалізації. В широкому розумінні економічна соціалізація – це процес входження індивіда в економічну сферу суспільства, формування у нього економічного мислення, процес інтеріоризації економічної реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, формування економічних уявлень, знання економічних категорій, засвоєння і реалізацію ролей та навичок економічної поведінки.

Економічна соціалізація – це процес, який детермінується конкретними соціально-економічними умовами, його не можна вважати завершеним на якомусь етапі життєдіяльності людини. Економічна соціалізація, як і економічний розвиток, охоплюють все життя людини.

Метою економічної соціалізації є вироблення адекватних і гармонійних уявлень про економіку, знання економічних категорій, розвиток навичок економічної поведінки. Варто відмітити, що цілі й задачі економічної соціалізації багато в чому збігаються з цілями і задачами економічного виховання, оскільки останнє є цілеспрямованою формою економічної соціалізації.

Для розуміння безперервності економічного розвитку особистості важливим є розрізнення понять “економічна соціалізація” і “економічна соціалізованість”. Останнє В.В.Москаленко [10] визначається як відповідність людини соціально-економічним вимогам, які пред’являються до даного вікового етапу як наявність особистісних і соціально-психологічних передумов, які забезпечують нормативну поведінку. Отже, підкреслюється швидше не процесуальна, а результативна сторона соціалізації як розвитку. Порівняно з поняттям “економічна соціалізованість”, на думку В.В.Москаленко, “економічна соціалізація” є більш широким поняттям, яке включає в себе, крім економічної соціалізованості, готовність переходу в нові ситуації соціально-економічного розвитку. З урахуванням сказаного економічну соціалізацію та економічну соціалізованість доцільно співвідносити як процес та його результат в кожен конкретний момент економічного розвитку особистості.

Отже, економічна соціалізація – безперервний динамічний процес економіко-психологічного розвитку особистості, який

відбувається як активний внутрішньомотивований процес прийняття особистістю умов її існування в певних соціально-економічних ситуаціях, можливість використання інтеріоризованих економічних цінностей суспільства.

Тому подальше наше дослідження присвячено теоретичному обґрунтуванню такої моделі спричинення специфіки процесу економічної соціалізації індивіда, яка б відображала каузальний зв'язок між основними його детермінантами та соціалізаційними ефектами, і могла б використовуватись як чіткий інструмент дослідження психологічних чинників економічної соціалізації на різних її етапах.

Намагання осмислити сутність економічної соціалізації можуть виявитись марними поза розглядом наукового доробку філософів, соціологів, психологів, економістів з проблем розвитку людини економічної.

Так, засновник політекономії А.Сміт заклав підґрунтя для розвитку теорії економічної соціалізації індивіда, розробивши уявлення про “економічну людину” як егоїстичну, раціональну, схильну до обміну.

Сучасні уявлення про макроекономічний вимір економічної соціалізації розроблені в працях американських економістів. Так Дж. Кейнс значну роль в економічному розвитку віддає підприємливості. Значення грошей при цьому виступає як вирішальний фактор мотивації економічної дії. Розглядаючи гроші як інструмент досягнення економічних цілей, монетаризм не поглиблюється в їхню теоретичну суть, однак його аналіз впливу грошей на соціальну поведінку людей дає можливість краще зрозуміти їхнє універсальне значення в житті суспільства [8].

Г.Гегель ясно бачив, що гроші відіграють особливу роль у суспільстві, в якому усе виробляється для обміну. Із суспільної ролі грошей, що забезпечують зв'язок речей як товарів і визначальний соціальний статус товаровласників, впливає влада над людьми [2].

Класичним зразком соціально-психологічного дослідження економічних явищ є роботи Г.Зіммеля [6]. Класик німецької соціології покладає великі надії на психологію у вивченні грошей і в пошуку детермінант їхньої всемогутності в ринковому суспільстві. Г.Зіммель аналізує кілька проблем – це проблеми цінності, обміну, грошей і грошової культури. Розвинута грошова культура припускає зміну психології людини, з'являються накопичення і скнарість. Грошова культура створює екстравагантність – це показна, зайва витрата грошей для акцентування

свого багатства і соціального стану. Саме категорія грошей послужила Г.Зіммелю тим збільшуваним склом, завдяки якому удалось розглянути сховані механізми соціального життя.

Француз Г.Тард був чи не найпершим із соціальних психологів, хто звернув увагу на роль соціально-психологічних факторів, таких, як монокультурні особливості, традиції мікросоціального оточення в регуляції економічної поведінки індивіда. Ці ідеї знайшли своє відображення в праці “Економічна психологія” ще в 1902 році.

Кожне зі здійснених наукових досліджень так чи інакше висвітлювало багатогранність і складність процесу становлення людини економічної.

Дослідження економічної соціалізації у вітчизняній психології розпочались лише в останнє десятиліття (Г.М.Авер’янова, В.В.Москаленко, Н.А.Побірченко, А.Б.Фенько, О.В.Щедрина та ін.).

Так, на думку В.В.Москаленко [10], економічна соціалізація – конкретно-культурне та історичне явище. На кожному етапі історії суспільство по-своєму вирішує питання, пов’язані з економічною соціалізацією. На переломних етапах соціально-економічного розвитку (на якому, наприклад, перебуває сучасне українське суспільство) вони стають особливо актуальними.

У західній психології історія дослідження проблем економічної соціалізації налічує вже декілька десятків років. А.Стресс, К.Данцігер, Р.Саттон, Г.Ферт, Г.Ягода у 50-ті роки минулого століття роблять спробу опису процесу набуття дитиною економічних знань і рівня розуміння економічних відносин поза впливом інших факторів. Так, А.Стресс, зокрема, виділяв дев’ять стадій у формуванні концепції грошей у дітей (вік 4,5 – 11,5 років). Пізніше К.Данцігер виокремив чотири стадії розвитку монетарних уявлень у дітей від 5 до 8 років. Як і А.Стресс, К.Данцігер вважав, що розвиток економічних уявлень у дітей є наслідком не просто біологічного дорослішання, але залежить і від досвіду поводження з грошима. Р.Саттон виявив шість стадій, а Г.Ферт – п’ять.

Крім робіт, в яких вивчалась стадійність економічної соціалізації, існує багато досліджень, присвячених вивченню факторів, які впливають на даний процес. Особливо цікавими є роботи, в яких розглядаються такі фактори, як класова належність, регіональні та національні особливості, вік, стать. Як відмічає О.В.Щедрина [12], в дослідженнях Г.Маршалла і Л. Магрудера було встановлено залежність розуміння дітьми функцій грошей від безпосереднього досвіду, отриманого в сім’ях

з різним соціально-економічним статусом. Інші автори (А.Фернам, П.Томас) зробили припущення, що більш ранній досвід поводження з власними грішми повинен сприяти більш ранній соціалізації, кращому застосуванню грошей.

Ще одна змінна, яка впливає на формування економічних уявлень дитини, яка вивчалась в західних дослідженнях, – це її стать. Було виявлено (А.Фернам, П.Томас), що у хлопчиків сильніше виявляється тенденція вважати, що здібна людина повинна отримати за свою роботу більше грошей. В уявленнях про працю і способах отримання грошей у хлопчиків теж було виявлено більшу обізнаність і варіативність, ніж у дівчат.

Досить інформативними є результати численних досліджень зарубіжних вчених (М.Сігал, Д.Швальб, А.Фернам, Г.Ягода та ін.) щодо визначення впливу національно-територіальних особливостей на формування у дітей економічних уявлень. Вони показали суттєві відмінності в уявленнях дітей, що мешкають в країнах з різним рівнем економіки. Так, діти, які мешкають в південно-азіатському районі (Японія, Китай, Гонконг) і південно-африканських країнах, вважають, що потрібно більше платити тим, у кого є багатодітна сім'я (за рівних можливостей), і схильні дотримуватись традиційних цінностей. Між тим, діти із названих регіонів раніше, ніж діти із європейських країн, засвоюють поняття вигоди. Останнє пояснюється тим, що ці діти значно раніше за європейців включаються у сферу бізнесу.

Роль макроспсихологічних факторів у господарській діяльності людини вивчалась і російськими вченими.

Питанням впливу власності на особистість присвячені праці російських вчених Т.Д.Бурменко та О.Д.Карнишева [7]. Зокрема, підкреслювались такі моменти: власність є детермінантою соціального статусу людини в ієрархічній структурі сучасного суспільства; власність є цільовим орієнтиром для ділової людини; вивчалось ставлення власників до економічних обов'язків.

З точки зору О.Д.Карнишева, власність є складним психолого-економічним феноменом, що опосередковує прояв психолого-економічних якостей людини. Власність становить фундамент соціальної та економічної активності людини і дозволяє їй далі просуватися на шляху до самоактуалізації та самовдосконалення. Дослідник вважає, що людина, яка зуміла примножити власність, значно збільшити її розмір, за своїм почуттям самоповаги і за своєю гідністю стає якби іншою особистістю, оскільки інакше осмислює свою самоцінність, інакше живе й мислить [7].

Пошук суттєвих соціально-психологічних факторів, які визначають специфіку економічної свідомості та поведінки особистості при зміні форм власності на виробництві, проведено А.Л.Журавльовим [5]. Зокрема, дослідник резюмує, що форма власності підприємства (організації) впливає на процес формування економічної свідомості працівника.

Такі компоненти соціального мікросередовища, як економічна освіта в сім'ї, система економічних уявлень, знань у дітей через посередництво ЗМІ та вплив однолітків у процесі спілкування чи сумісної економічної діяльності розглядаються А.Л.Журавльовим та Т.В.Дробишевою [5].

Аналіз же досліджень в області внутрішньоособистісних феноменів та ефектів економічної соціалізації, здійснених науковцями на пострадянському просторі, показує, що вивчаються переважно монетарні уявлення й економічна поведінка дітей, підлітків та працездатного населення.

Так, А.Л.Журавльов, вивчаючи специфіку економічної поведінки особистості працівника, доводить, що суттєвими у виборі працівниками підприємства для постійної роботи є такі компоненти економічної свідомості: сформовані соціальні уявлення про економічні об'єкти (багатство, гроші тощо), ціннісна структура свідомості (або ієрархія ціннісних орієнтацій) та суб'єктивно-економічний статус.

Дослідження О.С.Дейнеки [3] присвячені обґрунтуванню регулятивної ролі грошей у процесі соціально-економічної комунікації, трактуванню їх як джерела повсякденної свідомості та соціальної поведінки індивіда.

С.А.Цветков і Ж.А.Жиліна підкреслюють, що існуючий рівень розвитку суспільства обумовлює необхідність економічної соціалізації особистості, починаючи з дошкільного віку, коли закладаються засади соціокультурного ставлення до предметів і явищ оточуючого світу та формуються соціально-перспективні моделі економічної поведінки: споживчої, заощаджувальної, інвестиційної [8].

Відповідно до класифікації О.В.Козлової [9] можна виділити проблеми економічної соціалізації в перехідному періоді суспільства.

1. Методологічна проблема. Вона виходить з більш загальної проблеми соціалізації – співвідношення прийняття соціальних норм суспільства і відокремлення, виділення й усвідомлення своєї соціальної сутності.
2. Етична проблема. Економічні цінності ринкових відносин відповідають західній етиці протестантизму, тоді як

українська етика має православні корені. Православ'я не націлює на одержання благ тут і тепер, а, навпаки, закликає відмовлятися від них.

3. Трансформаційна проблема. Сформована система цінностей радянського способу життя, правил і норм поведінки, традицій і звичаїв господарювання вступає у протиріччя з новими реальними умовами.
4. Дидактична проблема. Ця проблема виражається у виді системи питань: кого, чому, коли і як вчити? Ці питання тісно взаємозалежні між собою.
5. Діагностична проблема виникає у зв'язку з необхідністю вимірювати рівень економічної соціалізації на різних етапах розвитку особистості.

Підкреслюючи стадіальність процесу економічної соціалізації, більшість дослідників акцентують увагу на тому, що процес економічної соціалізації здійснюється зі значними якісними відмінностями двох вікових періодів: дитинства і етапу юнацтва. Ці два періоди визначаються особливостями провідного фактору, через який здійснюється входження людини в економічну сферу суспільства: у дитинстві економічна реальність засвоюється за посередництвом грошей, у юнаків входження в економічну реальність здійснюється завдяки економічній діяльності.

Процес економічної соціалізації в юнацькому віці пов'язаний не тільки з повсякденним життям юнаків, але і з досить загальними соціально-економічними проблемами [9]. Провідна роль належить тут реальній включеності в ті сфери діяльності, у яких відбувається засвоєння економічних знань і досвіду економічної поведінки.

Економічна соціалізація розглядається нами в межах єдиного процесу соціалізації особистості як його складова і визначається як процес засвоєння нею економічних цінностей суспільства в результаті здійснення економічної життєдіяльності.

Економічні цінності, закріплені в певних нормах і правилах, є компонентом соціальної системи, які спонукають індивіда відповідати певним експектаціям щодо прийнятих даним суспільством "зразків" поведінки та особистісних характеристик. Економічні цінності, інтеріоризуючись індивідом, стають "внутрішніми" регуляторами його поведінки, саморегуляторами, тобто умовами реалізації в діяльності активної позиції особистості щодо зовнішнього світу. Отже економічні цінності – це важливий чинник соціалізації особистості [10].

Важливим моментом у системному підході до економічної соціалізації, як вже зазначалося, є виокремлення системо-

утворюючого компонента системи економічних цінностей. У системі цінностей системоутворюючим елементом вчені [1] називають власність.

Власність у всіх своїх об'єктивних і суб'єктивних проявах знаходить концентрований прояв у грошах. Отже, гроші – найважливіший засіб економічної соціалізації особистості на всіх етапах цього процесу. Через гроші людина поєднується з іншими людьми в єдину економічну реальність. Формування перших монетарних уявлень тісно пов'язано з використанням дітьми грошей, через посередництво яких відбувається ознайомлення з іншими соціально-економічними явищами та інститутами.

Необхідність аналізу ситуації, в якій здійснюється процес економічної соціалізації особистості, стала підставою нашого звернення до концепції соціальних уявлень С.Московічі. Будучи однією з провідних теорій соціального пізнання в європейській соціально-психологічній традиції, концепція соціальних уявлень дозволяє вивчати надіндивідуальні фактори, що впливають на соціалізацію особистості.

Поняття “монетарні уявлення”, в першу чергу стосується того, як соціальні суб'єкти сприймають та розуміють грошово-кредитну політику держави, економічну інформацію, яка в ній поширюється. Поняття “монетарні уявлення” належать до знань, які зазвичай називаються природним мисленням на протигагу мисленню науковому. Це знання, яке соціально вироблене та розділяється з іншими людьми. Його численні аспекти спрямовані на засвоєння людиною навколишнього економічного середовища, розуміння та пояснення фактів і ідей, які існують в економічному світі. Отже, монетарні уявлення є одним із видів відтворення у свідомості людей економічних процесів, які відбуваються у суспільстві. На основі тих або інших монетарних уявлень особистість будує різні моделі монетарної поведінки.

Західні психологи активно вивчають економічні уявлення у дітей. Про це свідчить не тільки велика кількість досліджень з цієї теми, але й сам факт існування окремої галузі психології – вікова економічна психологія, яка вивчає етапи формування економічних уявлень у дітей, стадії економічної соціалізації. Як відмічає англійський психолог А.Фернам [13], який має досить багато робіт з даної теми, вивчення розуміння дітьми економічних понять і законів могло б дати більш реалістичну інформацію про процеси їх мислення, ніж дослідження розуміння ними фізичних законів, які мають до більшості дітей віддалене відношення.

Процес економічної соціалізації відбуватиметься тим успішніше, чим більше монетарні уявлення відповідатимуть узго-

дженості вимог суспільства (експектацій) з потребовою системою індивіда.

Аналіз соціально-психологічних досліджень [7;10], показує, що ступінь спрямованості на економічні цінності визначають не тільки об'єктивні соціально-економічні умови, але й феномени свідомості, зокрема, суб'єктивні уявлення, соціальні установки, психологічне ставлення. Зокрема, особливості монетарної поведінки детермінуються уявленнями, оцінками, мотивацією та ін., що пов'язані з грошима. Без знання особливостей сприйняття грошей і ставлення до них з боку їх суб'єктів неможливо зрозуміти сутність процесу економічної соціалізації особистості

Поняття економічної соціалізації багатьма авторами розуміється як адаптація. Швидкі соціально-економічні та політичні зміни, що відбуваються в суспільстві, ведуть до змін стереотипів поведінки. У цій ситуації виникає необхідність адаптації до нової соціальної реальності для більшої частини населення нашої країни. Особливого значення набуває психологічна, внутрішня адаптація особистості як умова адаптації зовнішньої, соціальної.

Як вже було зазначено, процес економічної соціалізації особистості відбувається як безперервне встановлення відповідності між рівнем і особливостями структури внутрішньої мотиваційно-потребової системи і відповідними їй об'єктивними обставинами, нормативно-ціннісною системою суспільства. В такому ракурсі, з урахуванням впливу зовнішнього ціннісного середовища на економічну свідомість особистості ми можемо розглядати процес економічної соціалізації як психолого-економічну адаптацію до умов мінливого ціннісного середовища. Психолого-економічна адаптація – це не просто поведінкове “приспособлення”, а активний внутрішньомотивований процес соціалізації, який означає можливість використання індивідом інтеріоризованих соціальних (зокрема, й економічних) цінностей в певних соціально-економічних ситуаціях для реалізації своїх цілей і прагнень. Отже, соціальна адаптація і економічна соціалізація – це сторони єдиного процесу життєдіяльності людини, в якому безперервно і циклічно встановлюється відповідність між об'єктивними обставинами і її потребами та можливостями. Така точка зору дозволяє визначити рівень соціалізованості особистості її соціальною адаптованістю.

Аналіз соціально-психологічних досліджень (О.С.Дейнека, Л.В.Корель, В.В.Крамнік, Л.Ю.Юрьев та ін.) показує, що діти і підлітки, представники юнацтва найлегше адаптуються до умов суспільної кризи, у тому числі і економічної, оскільки це покоління

виросло в перехідний період. Поява нових ідеалів у суспільстві (наприклад, фінансова успішність) обумовлює швидкі зміни в системі їх цінностей. Вони прагматичні, самостійні і орієнтовані на успіх. Представники старшого покоління проходять активний етап ресоціалізації. Згідно з дослідженнями О.С.Дейнеки [5] більшість людей старшого покоління притаманна вимушена адаптація до ринкових умов.

Отже, економічна соціалізація особистості є процесом поступового формування економічної свідомості особистості на основі розвитку наукових та повсякденних знань про економічну реальність, системи особистісних цінностей з домінуючою функцією власності та грошей як системоутворюючих чинників.

Список використаних джерел

1. Гальчинский А. С. Основы экономической теории: [підруч.] / Гальчинский А. С., Єщенко П. С., Палкін Ю. І. – К.: Вища школа, 1995. – 471 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Работы ранних лет / Г. В. Ф. Гегель. В 2 т. – М., 1971. – Т. 2. – 603 с.
3. Дейнека О.С. Экономическая психология : [уч. пос.] / О. С. Дейнека. – Спб. : Питер, изд. С.Петербург. ун-та, 2000. – 160 с.
4. Журавлев А. Л. Особенности экономического сознания работников предприятий с разными формами собственности / А. Л. Журавлев // Проблемы экономической психологии; под ред. А. Л. Журавлева, А. Б. Купрейченко – М.: Изд-во “ИП РАН”, 2004. – Т.1. – С.167–204.
5. Зиммель Г. Философия денег. Теория общества / Г. Зиммель. – М., 1999. – 416 с.
6. Карнышев А. Д. Психология собственности как область исследования в экономической психологии / А. Д. Карнышев // Проблемы экономической психологии. – М.: Изд-во “ИП РАН”, 2004. – Т.1. – С.139 –166.
7. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.
8. Козлова Е. В. Психологические основы экономической социализации: Уч. пос. / Е. В. Козлова. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. – 160 с.
9. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Москаленко. – К. : Центр навч. літератури, 2005. – 624 с.
10. Цветков С. А. Анализ модели сберегающе-инвестиционного поведения у детей старшего дошкольного

возраста / С. А. Цветков, Ж. А. Жилина // Актуальные проблемы экономической теории и практики. Материалы межвузовской конференции. – Владимир: ВГПУ, 2002. – С.36 –38.

11. Щедрина Е. В. Исследования экономических представлений у детей / Е. В. Щедрина // Вопросы психологии. – 1991. – №2. – С. 157 – 164.
12. Furnham A. Children's understanding of the economic world / A.Furnham // Australian J. of Education. – 1986. 30. N 3. – P. 219 – 240.

In this article substance of the process of economic socialization, social and psychological substance of money as a manner of person getting into the world of economy are considered.

Key words: economic socialization, money, person, world of economy, social and psychological substance.

Отримано: 01.12.2009

УДК 159.923.2: 001.895: 371.123: 005.336.5

О.М. Ігнатович

ФАХОВА ІННОВАЦІЙНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ

У статті висвітлено поняття фахової інноваційної культури педагогічних працівників. Визначено структурні компоненти і психологічні механізми розвитку фахової інноваційної культури. Проаналізовано особливості інноваційного мислення особистості.

Ключові слова: фахова інноваційна культура особистості, психологічні механізми розвитку фахової інноваційної культури, інноваційна особистість.

В статье рассматривается понятие профессиональной инновационной культуры педагогических работников. Определены структурные компоненты и психологические механизмы развития специальной профессиональной культуры. Проанализированы особенности инновационного мышления личности.